

*Проботюк О. В., магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка» НУБіП України (м. Київ)
Кубицький С. О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті НУБіП України (м. Київ)*

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ І ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ

У статті розкрито сутність, основні завдання та особливості супроводу прийомних сімей як соціально-педагогічної проблеми. Висвітлено основні форми роботи соціального працівника щодо реалізації плану соціального супроводу прийомних дітей.

В статтє раскрыта суцність, основные задания и особенности сопровождения приемных семей, как социально-педагогической проблемы. Рассмотрены основные формы работы социального работника относительно реализации плана социального сопровождения приемных детей.

In the article essence, basic tasks and features of accompaniment of receiving monogynopaediums, is exposed as a socialpedagogical problem. The basic forms of work of social worker are reflected in relation to realization of plan of social accompaniment of receiving children.

Загальновідомо, що кожній дитині потрібно надати можливість повністю реалізувати свій потенціал. Для неї слід забезпечити: максимально можливий рівень фізичного та психічного здоров'я, доступ до отримання якісної освіти, безпечне життя та захист від заподіяння шкоди, позитивні емоційні переживання, відчуття того, що її люблять та цінують, розвиток навичок догляду за собою й вирішення повсякденних проблем, позитивне уявлення про себе саму, формування самоідентичності, розвиток навичок міжособистісного спілкування і впевненості у різних ситуаціях суспільної взаємодії. Тільки сім'я здатна забезпечити задоволення основних потреб дитини, надавати стимули для її подальшого розвитку, створювати стабільну атмосферу. Якщо не існує можливості для дитини жити з рідними батьками, найкраща альтернатива – усиновлення/удочеріння, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Виходячи з цього, метою нашої статті є розкрити сутність та особливості супроводу прийомних сімей як соціально-педагогічної проблеми.

Система державної опіки в Україні створювалася за умов старої політичної системи. В її основу були закладені ідеї колективного виховання дітей. Відповідно, Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів, де діти були позбавлені індивідуальної опіки. Водночас, прийомна сім'я, як форма державного виховання, має глибокі історичні корені в Україні, які частково були загублені у період повної інституціоналізації. Час повернутися до історичних витоків, трансформувати існуючу систему опіки і піклування від колективних форм виховання до сімейних.

Починаючи з 2005 року, з початком реформування державної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, робота щодо створення прийомних сімей та дитячих будинків в Україні помітно активізувалась. До основних причин, які вплинули на зміну соціальних державних пріоритетів щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належать [8]:

- формування соціальної політики, заснованої на гуманістичних засадах, що передбачає орієнтацію соціальних інститутів на врахування індивідуальних запитів і потреб особистості;

- стрімке зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують влаштування;

- неспроможність державної інтернатної системи забезпечити соціалізацію вихованців з урахуванням потреб розвитку суспільства.

Перші кроки у створенні в Україні прийомних сімей (foster care), як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зроблені у 1998 р.

Уперше термін прийомна сім'я був зазначений у 1998 році, коли почала проводитися активна робота по створенню нових сімейних форм утримання та виховання дітей, які позбавлені батьківського піклування – інституту прийомної сім'ї.

Передумови до активного розвитку прийомної сім'ї як соціального інституту закладає Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (№ 2342-IV від 13 січня 2005 року). Законом основними засадами державної політики щодо

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування визначена пріоритетність сімейного влаштування дитини, яка залишилася без піклування батьків.

Визначення на державному рівні пріоритетності розвитку сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяє розвитку інституту прийомної сім'ї в Україні. Станом на 1 січня 2009 року в Україні діяло 2339 прийомних сімей, в яких перебувало 3836 дітей (порівняно з 113 прийомними сім'ями, які діяли на 1 січня 2005 року).

Розвитку та становленню в Україні прийомних сімей, їх соціальному супроводу присвячені роботи Г.М.Бевз, Л.С.Волинець, Н.М.Комарової, А.Й. Капської, І.В.Пешої та ін.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1-го до 4-х дітей на виховання та спільне проживання (відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»). Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (№ 565 від 26 квітня 2002 року).

Метою створення прийомних сімей є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

Динамічний розвиток прийомних сімей в Україні – складний, поступовий процес, який потребує відповідного науково-методичного забезпечення. З одного боку, необхідне подальше вдосконалення технології створення прийомних сімей: від процесу пошуку потенційних прийомних батьків до прийняття рішення про передачу дитини на виховання. З другого боку, прийомним батькам часто потрібна допомога у їхній роботі.

Бути прийомними батьками – досить складне завдання. Часто виникає необхідність визначати пріоритети, щоб краще задовольнити потреби дітей на усіх стадіях їх розвитку. Крім того, діти мають різні потреби, які змінюються з часом. Це вимагає організації соціального супроводу прийомних сімей соціальними службами на засадах міжвідомчої взаємодії місцевих

органів державної влади та місцевого самоврядування.

Як свідчать наукові дослідження з психології, влаштування нерідких дітей у прийомні сім'ї призводить до появи нових проблем та ускладнень у стосунках між членами родини. Тому ефективне функціонування прийомної сім'ї, відновлення її виховного потенціалу вимагає постійної підтримки.

Організація роботи з підтримки функціонування прийомної сім'ї має ґрунтуватися на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності. На початковому етапі функціонування прийомної сім'ї здійснюється початкова підтримка. Вона потрібна для сприяння адаптації сім'ї і прийомної дитини до нових умов проживання, пошуку ефективних способів взаємодії. Подальша підтримка спрямована на розв'язання проблем розвитку прийомної дитини в різні періоди її становлення чи проблем функціонування сім'ї, які обмежують її можливості в наданні опіки прийомній дитині.

Процес надання підтримки прийомним сім'ям здійснюється шляхом соціального супроводу. *Соціальний супровід* – це цілеспрямована діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) зі створення необхідних умов для оптимального функціонування прийомної сім'ї і розвитку дитини.

Процес соціального супроводу складається із зустрічей соціального працівника з батьками з певною послідовністю, під час яких він вивчає умови виховання дитини, надає допомогу у вирішенні проблем, які з'являються при вихованні, а у разі потреби залучає до роботи з прийомною сім'єю інших спеціалістів соціальної сфери.

Учасниками супроводу прийомних сімей є [5, 6]:

- представники органів державної влади;
- соціальні працівники;
- прийомні батьки та їхні діти;
- прийомні діти;
- біологічні батьки прийомних дітей, родичі;
- залучені спеціалісти;
- супервізор.

Учасники процесу супроводу мають усвідомлювати, що ефективність підтримки прийомних сімей залежить від їхньої узгодженої взаємодії. Для цього важливо, щоб принципи взаємодії основних учасників

Питання педагогіки

були відображені в угоді про влаштування дитини у прийомну сім'ю. На даний час організацію та здійснення соціального супроводу сімейних форм опіки покладено на Центри соціальних служб для молоді.

Важливими організаційними заходами з підтримки прийомних сімей та прийомних дітей є [4]:

- аналіз дотримання державних гарантій прийомними сім'ями та забезпечення прав прийомних дітей;
- щорічний огляд функціонування сім'ї та розвитку прийомної дитини;
- організація заходів щодо надання благодійної допомоги прийомним сім'ям;
- сприяння розвитку груп взаємодопомоги прийомних батьків (групи зустрічей),
- організація навчання членів прийомних сімей (наприклад, проведення літньої школи для прийомних сімей).

Держава в особі представників відповідних відділів державної адміністрації гарантує надання таких видів матеріальної підтримки прийомним батькам та забезпечення прав прийомних дітей:

- вчасних виплат на утримання дітей в прийомних сім'ях;
- дотримання та забезпечення особистісних і матеріальних прав прийомних дітей (оздоровлення, безкоштовний проїзний квиток, забезпечення житлом тощо);
- організації супроводу прийомних сімей тощо.

Основний принцип роботи соціального працівника, який здійснює супровід прийомних дітей – індивідуальний підхід до кожної дитини. Це сприятиме повноцінній соціалізації, реабілітації / збереженню її здоров'я тощо.

Визначальними завданнями соціального супроводу прийомних дітей є:

- робота по забезпеченню вікових потреб дітей;
- здійснення реабілітаційних заходів (медичних та оздоровчих, освітянських, соціальних та правових);
- захист прав прийомних дітей (майнових, житлових, особистісних);
- підтримка контактів дитини з її біологічними родичами;
- залучення різних видів додаткової допомоги для прийомних дітей;
- підготовка щорічного звіту про стан та розвиток дитини у прийомній сім'ї [6].

Основними формами роботи соціального працівника щодо реалізації

плану соціального супроводу прийомних дітей є:

- відвідування на дому;
- зустрічі, прогулянки з прийомними дітьми;
- підтримка телефонних контактів (робота щотижневої телефонної години);
- консультування прийомних дітей;
- організація зустрічей з біологічними родичами і спостереження за перебігом цих зустрічей;
- представлення інтересів прийомних дітей в установах та закладах;
- організація навчальних програм для прийомних дітей;
- щорічний аналіз стану та розвитку прийомних сімей [6].

Для виконання поставлених завдань та вирішення нагальних питань розвитку прийомної дитини соціальний працівник налагоджує співпрацю з різними фахівцями та державними службовцями.

Соціальний супровід прийомних сімей ґрунтується на принципі співпраці між учасниками процесу для виконання головного завдання – соціальної реабілітації та соціалізації прийомних дітей.

Соціальний працівник та прийомні батьки є партнерами у наданні опіки дитини у прийомній сім'ї. Соціальний працівник є з'єднуючою ланкою між державою та прийомними батьками і саме його кваліфікаційна підготовка та робота забезпечують компетентне вирішення і узгодження усіх поточних питань супроводу прийомної сім'ї.

План соціального супроводу – це план спільних дій соціального працівника та прийомних батьків щодо соціалізації прийомних дітей та підтримки прийомних сімей. План соціального супроводу складається соціальними працівниками після підписання угоди про влаштування дитини у прийомну сім'ю відповідно до визначених завдань і містить у собі дві частини.

Виконання завдань соціального супроводу прийомних дітей та сімей має здійснюватися окремо уповноваженими соціальними працівниками. Тому чіткий розподіл обов'язків між ними, уміння домовлятися при плануванні візитів, об'єктивність оцінки ситуації, толерантність у спілкуванні є запорукою успішної співпраці. Спільні відвідування прийомної сім'ї необхідно здійснювати у період взаємної адаптації після влаштування дитини у прийомну сім'ю.

Адаптаційний період триває один рік і має такі контрольні межі: перший місяць існування прийомної сім'ї, три місяці, шість та дванадцять місяців. Впродовж першого місяця соціальні працівники мають відвідувати прийомну сім'ю щотижнево. Протягом наступних трьох місяців – один раз на два тижні, потім, якщо все добре у новоствореній сім'ї, візити плануються один раз на місяць. У період адаптації бажано, щоб під час візитів були присутні всі члени сім'ї для того, щоб мати змогу при потребі поспілкуватися із соціальними працівниками. Протягом другого року існування прийомної сім'ї відвідування плануються один раз на два/три місяці і мають здійснюватися соціальними працівниками окремо. У подальшому візити плануються один раз у півроку та за потребою [8].

Необхідним елементом забезпечення ефективного функціонування прийомної сім'ї є неперервний процес навчання. Досвід переконує, що однією з форм посилення виховного потенціалу прийомної сім'ї є «Літня школа». Завдання «Літньої школи» визначаються відповідно до якісного складу її учасників. Форми роботи школи перш за все повинні забезпечувати для її учасників можливість вільного обміну думками, поновлення знань з виховання дітей та урегулювання взаємостосунків у сім'ї, налагодження партнерських стосунків. Позитивно зарекомендували себе такі види роботи під час проведення «Літньої школи»:

- тренінги;
- секційні заняття за віковими категоріями дітей;
- секційні заняття з проблем розвитку та виховання дітей.

У місті Києві група зустрічей була започаткована в 2000 році. Вона працює як відкрита група упродовж подальших років з перервою на один літній місяць. Впродовж 2005-2008 років було проведено 33 зустрічі. Важливо, щоб всі форми розважального напрямку були запропоновані самими учасниками школи. Створена таким чином «Літня школа» сприятиме створенню позитивної атмосфери та згуртованості всіх її учасників: прийомних батьків, соціальних працівників, дітей.

Для забезпечення ідентичності прийомної дитини важливо скласти *історію її життя*. Це можна зробити у вигляді книги-альбому, де варто зібрати фотографії біологічних батьків та родичів дитини, місця її проживання до влаштування у прийомну сім'ю, малюнки, листи, короткий опис фактів

з життя дитини. Матеріал, що буде розміщений в альбомі, повинен сприяти створенню повноцінної картини життя дитини і не перевантажувати її болісними спогадами про минуле під час здійснення соціального супроводу.

Книга-альбом складається соціальним працівником разом із дитиною. Для забезпечення права дитини на індивідуальність необхідно підтримувати контакти з біологічною ріднею. Основними формами підтримки контактів є зустрічі, листування, телефонне спілкування тощо.

Важливою формою соціальної роботи та складовою процесу моніторингу за прийомною сім'єю є окремі *візити* соціального працівника *без попередження*. Прийомні батьки повинні усвідомити з самого початку можливість таких відвідин. Недоцільно мати постійну програму візитів без попереднього повідомлення, якщо на це немає причин. Водночас, якщо за прийомними батьками здійснюється ретельний нагляд з певних причин, вони повинні бути відомі прийомним батькам. Розширені зустрічі по оцінці.

Такі зустрічі проводяться один раз наприкінці року. Метою їх є аналіз та обговорення відповідності опіки прийомної дитини її потребам. Такі зустрічі можуть проводитися як на житловій площі прийомних батьків, так і в інших місцях. На них запрошуються соціальні працівники з супроводу конкретної прийомної сім'ї та дитини, прийомні батьки, прийомна дитина, спеціалісти, які працювали із сім'єю та дитиною, незалежний експерт.

За потребою на такі зустрічі можуть приходити біологічні родичі прийомної дитини. В ході спілкування всі учасники висловлюють свої думки щодо змін в розвитку прийомної дитини. Спільно обговорені та прийняті до вирішення питання соціальний працівник вносить як зміни в план супроводу. Результати обговорення входять в звіт, який щорічно складає соціальний працівник.

Підготовка дитини є необхідним етапом процесу влаштування у прийомну сім'ю. Існують такі рівні підготовки дитини: мотиваційний; емоційний; когнітивний; поведінковий. Підготовча робота з дитиною, яка влаштовується у прийомну сім'ю, проводиться на всіх рівнях. Інтенсивність роботи на тому чи іншому рівні залежить від віку дитини. Чим молодша дитина, тим більше значення має емоційний рівень підготовки. Якщо дитина старшого віку, на

передній план виступає когнітивний рівень (обміркування та судження про ситуацію, що склалася). Наприклад, робота з мотиваційною складовою передбачає бесіди психологів з дітьми про їхні майбутні очікування. Ефективним засобом роботи на цьому рівні є *оформлення альбому*, у якому дитина «розповідає» про себе та майбутню сім'ю у малюнках, фотокартках або в інший спосіб [2].

Альбом про себе можуть готувати діти старше 3-х років. Він складається переважно з малюнків, хоча за бажанням дитини можна зробити ліпку, аплікацію або записати розповідь. Залежно від віку дитини, її психічного стану зміст альбому буде різний. Дитині можна запропонувати (але ні в якому разі не нав'язувати) тематику малюнків. Наприклад, «Моя сім'я», «Моя мрія», «Улюблена іграшка», «Як я житиму у прийомній сім'ї», «Моя прийомна сім'я» тощо.

Поведінковий рівень підготовки передбачає *використання ігор* для відображення звичної поведінки дитини та моделювання нової. У ранньому віці (від 1 до 3 років) при підготовці дитини доцільно використовувати мову казок та символічного опису ситуації.

Робота на когнітивному рівні спрямована на відображення історії життя дитини, щоб допомогти їй зрозуміти минуле та сучасне. Інтенсивність роботи на цьому рівні особливо важлива для дітей підліткового віку. За допомогою цих та інших методів дитина звикає до того, що у неї з'явиться сім'я. Це дозволяє попередити небажані випадки під час перебування у

прийомній сім'ї (втечі з сім'ї, невротизації стосунків тощо).

Рішення про проведення першої зустрічі прийомних батьків з дитиною приймається після проведення взаємодобору. Основна умова успішного влаштування дитини у прийомну сім'ю – наявність, логічного контакту між прийомними батьками та дитиною. Якщо при першій зустрічі у прийомних батьків виникають сумніви або негативне сприйняття дитини, краще відмовитися від подальших кроків і не сподіватися на те, що з часом щось зміниться. Завданням соціального працівника є виявлення таких сумнівів з метою їх обговорення з прийомними батьками та прийнятні рішення взяти на виховання цю конкретну дитину краще, коли батьки відмовляться від влаштування конкретної дитини на етапі першого знайомства, ніж після того, як дитина почне звикати до них.

Висновок. Позитивним результатом влаштування дитини у сімейне оточення слід розглядати набуття нею сімейних стереотипів життя та побутових стосунків, а в кінцевому підсумку – можливість самостійного існування та забезпечення першочергових потреб. Саме на досягнення такої мети має бути спрямована робота з прийомною сім'єю. Стратегічним напрямком соціального супроводу має стати визначення перспектив подальшого влаштування дитини після досягнення нею повноліття – працевлаштування, забезпечення житлом, продовження освіти. Саме ці проблеми мають вирішуватися батьками та соціальними працівниками протягом всього періоду проживання дитини у сім'ї.

Література

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник / О. В. Безпалько. – К.: Логос, 2003. – 134с.
2. Дитина в прийомній сім'ї: Нотатки психолога / Г. М. Бевз, І. В. Пеша. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
3. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: зб. док. – К.: «Столиця», 1998. – Ч. 1. – 248 с.
4. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / О. О. Яременко, Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с.
5. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків / Н. М. Комарова, Л. С. Волинець, Н. В. Салабай, І. В. Пеша, Г. М. Бевз. – К.: «Студцентр», 1998. – 128 с.
6. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 1999. – 103 с.
7. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І. В. Пеша. – К.: Логос, 2000. – 87с.
8. Прийомна сім'я: оцінка ефективності опіки (методичні рекомендації для соціальних працівників) / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. В. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 78 с.
9. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Мінчук, С. В. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.